

Sümeniyye Fırkası ve İslam Âlimleriyle Polemikleri (Mütevâtir Haber Ekseninde)

Polemics with Summaniyya and Islamic Scholars (Mutawatir Khabars Axis)

Abdulvasıf ERASLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı,
Assistant Professor Dr, Şırnak University, Faculty of Divinity, Department of Hadith
Şırnak/Turkey

abdulvasiferaslan@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5061-1112

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 21 Şubat / February 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 02 Nisan / April 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Haziran / June 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

DOI: 10.5281/zenodo.3894286

Atıf / Citation: Eraslan, Abdulvasıf. "Sümeniyye Fırkası ve İslam Âlimleriyle Polemikleri (Mütevâtir Haber Ekseninde)". *Van İlahiyat Dergisi*, 8/12 (Haziran 2020): 69-86. doi: 10.5281/zenodo. 3894286

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/vanid> | mailto: vanyyuifd@yyu.edu.tr

Copyright © Published by Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /

Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Theology, Van, 65080, Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Özet*

İslam'ın bilgi kaynakları Kur'ân, Sünnet ve icmâ'dır. Bunların tamamı aynı zamanda "haber" kategorisinde yer almaktadır. İslam âlimlerinin ittifakıyla bilgi kaynağı olarak kabul edilen haber kısmı ise "mütevâtir haber"dir. İlk dönemlerinden itibaren haberi bilgi kaynağı olarak kabul etmeyen ve bu konuda Müslüman âlimlerle çeşitli polemiklere giren bazı kesimler olmuştur. Bunların başında es-Sümeniyye fırkası gelmektedir. Bu fırkanın hangi kavim veya millet/milletler olduğu yönünde bazı araştırmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların söz konusu fırkanın hüviyeti ve bilgi kaynaklarına dair görüşleri hakkında yeterli düzeyde olduğu söylenemez. İslam âlimlerince bilgi kaynağı olarak kabul edilen mütevâtir haber karşılığının kimlik ve düşüncelerinin aydınlatılması, bilgi değeri açısından haber konusunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu vesileyle çalışmamızda farklı şekillerde telaffuz edilen Sümeniyye, Şümeniyye veya Şemeniyye'nin hüviyetine dair tartışmalar ile bilginin kaynaklarına yönelik yaklaşımı incelenmiştir. Özellikle de Sümeniyye'nin İslam âlimlerinin ittifakıyla bilgi kaynağı olarak kabul edilen mütevâtir habere yönelik yaklaşımları üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte Müslüman âlimler ile Sümeniyye arasında geçen konuyla alakalı tartışmalara da yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kalam, Hadis, Haber, Mütevâtir, Sümeniyye, Şamanizm, Bilgi Kaynakları, Budizm.

Abstract

The main sources of Islamic thought are the Qur'an, Sunnah and ijma. In addition, these sources are included in the "khabar" category. But since the beginning of Islam, many groups who did not consider the khabar as a source of Islamic knowledge have entered into discussion with Muslims. One of these groups who reject the value of the khabar as a source of knowledge of Islamic thought is Summaniyya. In fact, it is not known which nationalities Summaniyya is from. For this purpose, a lot of research has been done to determine the identity of Summaniyya. However, research to determine the identity of Summaniyya and their knowledge methods is insufficient. For this reason, in our study, we focused on determining the identity of the Summaniyya section and their approach to Islamic sources of information. In particular, we focus on Summaniyya's understanding of mutawatir khabar that many Islamic scholars have accepted it as an Islamic source of information. We also touched on other past discussions between the two sides.

Keywords: Kalam, Hadith, Khabar, Mutawatir, Sumeniyya, Shamanism, Information Sources, Buddhism.

GİRİŞ

Hz. Peygamber'in doğru sözlü olması, mucize göstermesiyle rasyonel bir zemine sahip olmuştur. Kur'ân-ı Kerim'in doğruluğu/kesin bilgi ifade etmesi Hz. Peygamber döneminde yaşayanlar için bu sayede gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı vahiy olan Kur'ân-ı Kerim, aynı zamanda haber niteliğini haizdir. Bunun mucize olduğu, mucizenin de olağanüstü olduğunun ispatı da ancak haberin bilgi ifade etmesi ile mümkün olmaktadır. Dolayısıyla sonraki dönemlerde yaşayanlar için hem Kur'ân'ın Allah katından olduğu hem de Hz. Peygamber'in mucize gösterdiğinin kanıtı, toplumsal bilgi niteliğine sahip mütevâtir haber (veya bununla ilgili geliştirilen nazariyeler) sayesinde olmuştur.¹

* Bu makale, II. Uluslararası Türk Halklarının Felsefî Mirası Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve tam metin halinde sempozyum kitapçığında yayımlanan "İslam Kaynaklarında Sümeniyye'nin/ Şamanizm'in Bilgi Kaynakları ve Eleştirisi" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir. / This paper is the final version of an earlier announcement called "II. Uluslararası Türk Halklarının Felsefî Mirası", previously printed, but orally presented at a symposium called "İslam Kaynaklarında Sümeniyye'nin/ Şamanizm'in Bilgi Kaynakları ve Eleştirisi", the content of which has now been developed and partially changed.

¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Abdulvasıf Eraslan, "Kâdî 'Abdülcebbar'da Mütevâtir Teorisi", *Kader* 17/2 (Aralık 2019), 437-473; Adil Bebek, "Kelâm Literatürü Işığında Mucize ve Hz. Muhammed'e Nisbet Edilen Hissi Mucizelerin Değerlendirilmesi", *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi* 18 (2000), 121-148. Her ne kadar mütevâtir

İslam kelamcılarına göre temel bilgi kaynakları duyular, akıl ve haber olup bu konuda fikir ayrılığı söz konusu değildir.² Bu durum Pezdevî (öl. 493/1099) tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'e göre insanların bilgi elde etmesini sağlayan etkenler duyu, haber ve istidlâldir.³

Hicri birinci asrın sonuyla ikinci asrın başı itibariyle özellikle Müslümanların diğer din mensuplarıyla yakınlaşmasının neticesinde haber kategorisinde yer alan Kur'ân ve Peygamber mucizelerinin aklî karinelerle ispatına ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla Hz. Peygamberi ve mucizelerini müşahede etmeyenler için bu hususların ispatı, geliştirilebilecek haber teorileriyle mümkün olabilmıştır. Bununla orantılı olarak İslam aleminde haber ve haber epistemolojisi ile alakalı tartışmalar, hicri ikinci yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır.

el-Askerî'nin (öl. 400/1009) şu ifadeleri bu hususu desteklemektedir: Müslüman âlimler arasında haberi epistemolojik/bilgi değeri çerçevesinde ele alan, doğruluğu, yanlışlığı ve aktarımı konusunda söz söyleyen ilk kişi Vâsıl b. Atâ'dır (öl. 131/ 748).⁴ İmam Mâtürîdî (öl. 333/944) de bilgi ve kaynakları konusunu işlerken; Cehm b. Safvân (öl. 128/745), Ebû Bekir el-Esam (öl. 200/816), Ca'fer b. Mübeşşîr, Ca'fer b. Harb (öl. 236/850), Ebû Alî el-Cübbâî (öl. 303/915) gibi isimleri zikretmektedir.⁵ Müslüman filozoflardan Kindî (öl. 252/866)⁶ ve Câhız (öl. 255/869) da aynı şekilde haberin epistemolojisiyle ilgilenenler arasındaki yerini almıştır.⁷

Haber ve epistemolojisiyle alakalı bilgiler Müslüman âlimlerin usule dair yazdıkları kitaplarda yer aldığı gibi⁸ filozof ve kelam âlimlerinin eserlerinde de geçmektedir. Bu kaynaklarda yer alan bilgiler incelendiğinde haber ile ilgili tartışmaların odağında Sümeniyye, Berâhime ve Sofistlerin bulunduğu görülmektedir. Her ne kadar farklı alan ve amaçlar doğrultusunda yazılmış olsa da bu

kavramı sonraki dönemlerde (hicri üçüncü asır) ıstılahi bir anlam kazanmış olsa da öncesinde bu anlamı kuşatan ifade "haber-i amme" olmuştur. Yunus Apaydın, "Mütevâtir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1996), 14/356.

² Yusuf Şevki Yavuz, "Haber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1996), 14/347.

³ Ebu'l-Yüsr Muhammed el-Bezdevî, *Usûlü'd-Dîn*, thk. Hans Piter Lens (Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2003), 18.

⁴ Ebu Hilal el-Askerî, *el-Evâil, Dâru'l-Ulûm*, thk. Velîd Kassâb, Muhammed el-Mısrî (Riyâd: Y.y. 1981), 2/119; Yavuz, "Haber", 14/347.

⁵ Hanifi Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi* (İstanbul: İFAV Yay., 1998), 31.

⁶ Mahmut Kaya, Kindî: İslâm Dünyasının Felsefeyle Tanışması, *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*, ed. M. Cüneyt Kaya (İstanbul, İSAM Yay., 2017), 109; Adem Yığın, *Klasik Fıkıh Usûlünde Bilgi Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 1.

⁷ Bk. Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kenânî el-Leysî el-Câhız, *Resâilu'l-Câhız*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Mektebetü'l-Hânîcî, 1964), 1/120.

⁸ Bk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, thk. Hâlid es-Seb' el-Alemî, Zühayr Şefik el-Kübbî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2008), 245, 267.

kaynakların çoğunluğu, haber konusunda karşıt düşünceye sahip fırka olarak Sümeniyye’i hedef almıştır. Bu doğrultuda çalışmamız sadece Sümeniyye fırkası özelinde olacaktır.

Dolayısıyla çalışmamızda Sümeniyye fırkasının kimliğine dair bilgiler ve onların mütevâtir karşıtı görüşlerine yer verilmiştir. Sümeniyye'nin kimliğine dair bilgiler, tarihi süreç içerisindeki kronolojik sıraya dikkat edilerek ele alınmış, akabinde elde edilen veriler karşılaştırma yöntemiyle çeşitli yönlerden değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bununla birlikte muasır eserlerde aktarılan bilgiler de göz ardı edilmemiştir.

Ülkemizde Sümeniyye kavramının kimleri kuşattığı veya kimler için bu kavramın kullanıldığı yönünde bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar, genel itibariyle Sümeniyye'nin kim ve görüşlerinin neler olduğu yönünde olmuştur. Bizim için önemli olan husus; bu firkanın genelde haber, özelde ise mütevâtir haber karşısındaki tutumudur. Bununla birlikte bu yaklaşım ve buna dair tartışmaların Müslüman âlimlerin eserlerindeki iz düşümü de önem arz etmektedir. Konuyla ilgili ayrıntıları çalışmamızın ilerleyen sayfalarına bırakarak Sümeniyye'nin kimliğine yer verilecektir.

İSLÂM DÜŞÜNÜRLERİNİN SÜMENİYYE DEĞERLENDİRMELERİ

Sümeniyye ile İslam ilimleri arasındaki münakaşalar, farklı konular etrafında meydana gelmiştir. Bunların içerisinde bilgi ve kaynakları konusu, diğerlerinden daha ön planda olmuştur. Bilgiye dair konular içerisinde de haber ve epistemolojik değeriyle alakalı tartışmalar doğrudan mütevâtir haberle ilgilidir. Âlimlerin pek çoğu bu konu bağlamında Sümeniyye'den söz etmişlerdir. Bunların çoğunluğu da sadece ismen Sümeniyye'yi zikretmiş ve kimliği hususunda çok az bir bilgiye yer vermişlerdir. Dolayısıyla İslam tarihi kaynaklarında Sümeniyye'nin hüviyeti hakkında çok az bilgi bulunmakta ve bunlar da çelişkiler barındırmaktadır.

Sümeniyye'nin hüviyetiyle alakalı bilgilere yer veren âlimlerin başında Mâtürîdî gelmektedir. O, Sümeniyye fırkasını Dehriyye'nin⁹ bir kolu şeklinde değerlendirmekte ve haber ile ilgili görüşler dışında bazı konularla alakalı bilgiler de aktarmaktadır.¹⁰ Hevârizmî (öl. 387/997) ise bu firkanın Sümen halkı olduklarını ifade etmektedir.¹¹ Cevherî (öl. 400/1009) bunları “puta tapan, tenasuha inanan ve haberin bilgi kaynağı olmadığını savunanlar” şeklinde tanıtmıştır.¹² Hicri beşinci asırda yaşayan ve pek çok alanda eser kaleme alan el-Bağdâdî (öl. 429/1037) Sümeniyye'den söz ederken

⁹ Âlemin bir yaratıcısının bulunmadığını ve ezeli olduğunu savunan akımdır. Hayrani Altıntaş, “Dehriyye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/107.

¹⁰ Bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Maḥmûd el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi (İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2001), 152.

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Havârizmî, *Meḫâṭıhu'l-Ulûm*, (Beyrût: Dâru'l-Menâhil, 2008), 46.

¹² Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh (Tâcu'l-Luġa)* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2009), 562.

kimlikleri hakkında bilgi vermemiştir. Ancak onların sahip oldukları fikirlere; özellikle de tenasuha inanmalarına dikkatleri çekmiştir.¹³ Ebû'r-Reyhân Birûnî (öl. 440/1048) ise Mûsul, Fârs, Irâk, Şâm ve Horasân, sınırına kadar olan bölgede yaşayan ve kendilerine "eş-Şumeniyye" denilen bir fırkadan söz etmektedir.¹⁴

İbn Batta'nın (öl. 387/997) aktardığına göre Sümeniyye, Horasan civarında yaşayan acemlerdir.¹⁵ İsferyînî (öl. 418/1027) de Sümeniyye'nin kimliği ve yaşadığı yer veya yerler hakkında bir bilgi vermeden onların nazar ve istadlâli bilgi kaynağı olarak kabul etmediklerini dile getirmekle yetinmiştir.¹⁶

İbnü'n-Nedîm'in (öl. 687/1288), ifadesine göre Horasanlı bir şahsın el yazmasında Sümeniyye hakkında şu ifadeler yer almaktadır. "Sümeniyye fırkasının peygamberi Budasef'tir. Maverâunnehir bölgesinde yaşayan halkın büyük bir çoğunluğu İslamiyet'ten önce bu inanca sahipti. "Sümeniyye" kavramı, "Sümeniler" anlamındadır. Sümeniler, diğer din mensuplarına oranla yer yüzünde yaşan en cömert insanlardır. Dolayısıyla Budasef olan peygamberleri, en büyük haramın yani günahın "hayır" demek olduğunu onlara öğretmiştir..."¹⁷

Bu aktarımlardan da anlaşıldığı üzere Müslüman âlimler, Sümeniyye'yi tasvir ederken yaşadıkları bölgeyi ve sahip oldukları fikirleri ön planda tutmuşlardır. Bu âlimlerden Birûnî, "es-Sümeniyye" kavramının etimolojik yapısı hakkında bilgi vermekte ve telaffuzunun "eş-Şumeniyye" şeklinde olabileceğini ifade etmektedir. Aktarılan bu bilgiler doğrultusunda Sümeniyye'nin hüviyeti hakkında; İslamiyet'ten önce Maverâunnehir'den Hint bölgesine kadar olan bölgede yaşayan insanlardan bir grup oldukları görülmektedir.

Muasır araştırmacıların konuyla alakalı çalışmalarına bakıldığında; Yusuf Ziya Yörükân'ın Şemeniyye veya Sümeniyye'nin kim olabildikleri hakkında genişçe bir malumata yer verdiği görülmektedir. Yörükân, bu kelimenin etimolojik yapısını inceleyerek konuya dair tartışmaları bir değerlendirme süzgecinden geçirmiştir. Müslüman âlimlerin eserlerinde Sümeniyye veya Şemeniyye fırkasına dair bilgilere yer verdikten sonra bu kavramın pek çok halkı kuşatabileceğini ifade etmiştir. Ona göre bu kavramın sadece Sivâ mezhebi, Sumenât, bir Hint dini veya Çin dini,

¹³ Ebû Mansûr Abdülkâhir el-İsferyînî, *el-Fark Beyne'l-Firak*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1995), 370.

¹⁴ Ebu Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Birûnî, *fi Tahkiki mâ lil-Hind* (Haydarabad, y.y. 1958), 15; Ahmet Güç, "Sümeniyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/132.

¹⁵ İbn Batta el-Ukberî, *el-İbânetu'l-Kübra*, thk. Ridâ Mu'tî, Osmân el-Esyûb vd. (Riyâd: Dâru'r-Râye, ts.), 1/378.

¹⁶ Tâhir b. Muhammed el-İsferyînî, *et-Tabsîra fi'd-Dîn*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Lübân: Alemu'l-Kütüb, 1983), 149.

¹⁷ İbnü'n-Nedîm b. Muhammed el-Verrâk, *el-Fihrist*, thk. İbrâhîm Ramazan (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1997), 419.

Budizm veya Konfüçyüs dini için kullanımı doğru değildir. Sümeniyye kelimesinin anlamı konusunda Yörükân'ın tercihi, bunların Tibet Budistleri veya Şamanlar olabileceği yönündedir.¹⁸

Yaptığımız araştırmalarda Müslüman Türk âlimlerinin İslamiyet'ten önce benimsedikleri din ve bağlı oldukları mezhebe dair herhangi bir eser kaleme alan kimseye rastlamadık. Yörükân, bu durumu bir talihsizlik olarak değerlendirmiştir. Ona göre Mâverâünnehir'de Şamanlığın yaşandığı zaman diliminde âlimler bunu incelemeye ihtiyaç duymamışlardır. Ona göre işin garip tarafı ise "Şamanî" ifadesi Arapça'da "Şemenî" ve "Şemeniyye" şeklinde yazıldığı halde âlimlerin bunu Sümenî ve Sümeniyye şeklinde okumasıdır. Âlimler, bu kelimedden "Sümenân'a mensup" anlamını çıkarmış, dolayısıyla bu konuda bir anlam karmaşasına neden olmuşlardır.¹⁹ Yörükân, İmam Mâtürîdî'nin Şamanlık/Sümeniyye ile ilgili müstakil bir konuya yer vermemiş ve Türkler hakkında bilgiye temas etmemiş olmasını Türklerin mutaassıb olmamasına bağlamıştır.²⁰

Alanla ilgili araştırma yapan diğer bir araştırmacı da Hammet Arslan'dır. O, konuyla alakalı yaptığı çalışmada Sümeniyye'nin Budizm olabileceği yönünde bir kanaate sahip olmuştur.²¹ Konuyla alakalı çalışma yapan Ahmet Güç de İslam Ansiklopedisi'ndeki ilgili maddede aynı doğrultuda görüş bildirmiştir. Dolayısıyla o da Sümeniyye fırkasının Budizm olduğu yönünde bir kanaate sahip olmuştur.²²

Hayrettin Rayman da *Eski Türklerde Üç Din* adlı kitabında Şamanizm hakkında İslam kaynaklarında yeterli derecede bilginin bulunmamasından yakınmıştır. Onun ifadesine göre bu fırka da diğer inançlarla birlikte değerlendirilmiştir. Ayrıca "Semeniyye" ve "Sümeniyye" şeklindeki kavramlarla kast edilen mananın Şamanlık olduğu ifade edilmiştir.²³ Hint kültürünün Şamanizm'in etkisinde kaldığını ifade eden Rayman, Budizm'in Şamanlıkla bazı benzerliklere sahip olduğunu da dile getirmiştir.²⁴ Diğer bir araştırmacı olan Harun Güngör de Şaman kelimesinin Arap seyyah ve tarihçileri tarafından "Şemeniyye" şeklinde telaffuz edildiğini nakletmektedir.²⁵

¹⁸ Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009), 138; Yusuf Ziya Yörükân, "İslam Menabiinde Şamanlık", *Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 5/21 (İstanbul: Bürhanettin Matbaası, 1931), 45.

¹⁹ Yörükân, *Şamanizm*, 111.

²⁰ Bk. Yörükân, *Şamanizm*, 111.

²¹ Hammet Arslan, "Maturidi'nin Eleştirdiği "Sümeniyye" Budizm midir?", *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2017), 2/535.

²² Güç, "Sümeniyye", 38/132.

²³ Hayrettin Rayman, *Eski Türklerde Üç Din* (Ankara: Karınca Yayınları, 2016), 20.

²⁴ Rayman, *Eski Türklerde Üç Din*, 24.

²⁵ Harun Güngör, *Türk Din Etnolojisi* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2012), 56

Orhan Ş. Koloğlu, hicri 185'li yıllarda kimliği belirsiz bir elçi tarafından kaleme alınan ve günümüze orijinal hali ulaşmayan bir rapora göre Hindistan'da pek çok inanç bulunmakta, bunlardan birisinin de Şamani (Sümeni'ler) olduğu bilgisi aktarılmaktadır. Burada yer alan bilgilere göre bu fırka Peygamberleri reddetmekte, tenasüha inanmakta, ödül ve cezayı bundan ibaret saymaktadır. Bu raporda yer alan bilgiler çerçevesinde Şamani kavramı hem Budist hem de Sümeni'ler için ortak bir isim olarak kullanılmaktadır.²⁶

Gerek önceki dönemlere dair gerekse muasır kaynakların aktardığı bilgiler çerçevesinde yapılan araştırma neticesinde Sümeniyye'nin kimliği hakkında kesin bir sonuca varabilmenin çok güç olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu fırkanın hüviyeti ve etnisitesi hakkında ifade edilebilecek bir yargı cümlesi, ihtimallerden öteye geçmeyecektir. Bununla birlikte Sümeniyye'nin Müslümanlarla aynı coğrafyayı (Mâverâünnehir Bölgesi, İran, Hint Bölgesi) paylaştığı, zaman zaman aralarında bazı ilmi tartışmaların geçtiği görülmektedir. Bu tartışmaların içerisinde Müslüman âlimlerin karşı atağa geçmesine neden olan en önemli konu haber ve epistemolojisi olmuştur. Bunun bir neticesi olarak İslam âlimlerinin eserlerinde bilgi kaynakları konusu işlenirken en çok bu fırkanın ismi geçmektedir. Başta haber olmak üzere pek çok konuya dair düşünceleri Müslüman âlimler tarafından tenkide uğramıştır. Bunların içerisinde çalışmamızla doğrudan ilgili olanı, bilgi kaynağı olması açısından "haber" konusudur.

SÜMENİYYE'NİN HABER KARŞITI GÖRÜŞLERİ VE MÜSLÜMAN ÂLİMLERLE POLEMİKLERİ

Müslüman âlimlerin eserlerinde Sümeniyye'nin hüviyeti ile ilgili az ve çelişkili bilgiler, konu hakkında ulaşılabilecek kesin yargıların önünü kapatmıştır. Ancak aynı durum, bu fırkanın görüşleri için söz konusu değildir. Nitekim İslam âlimleri her ne kadar Sümeniyye'nin hüviyetleri konusunda fazla bilgiye yer vermemiş olsalar da onların bilgi kaynakları hakkında sahip oldukları görüşlere sıkça yer vermişlerdir. Bu bilgilerin tutarlılık arz etmesi, haber ve özellikle de mütevâtir haber konusundaki görüşlerinin net bir şekilde yansıtılmasını kolaylaştırmıştır.

Sümeniyye fırkası ile Müslüman âlimler arasında yaşanan tartışmanın yer aldığı eserlerden ilki Ahmed b. Hanbel'e (öl. 241/855) ait olan Cehmiyye ve Zenâdika fırkalarına reddiye olarak

²⁶ Orhan Ş. Koloğlu, "Kelam ve Mezhepler Tarihi Literatüründe Berahime", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2004), 174.

hazırlanan *er-Red alâ Cehmiyye ve'z-Zenâdika'dır*.²⁷ Söz konusu eserde yer alan tartışma şöyledir: Cehm b. Safvân, kendilerine Sümeniyye denilen müşrik bir grupla karşılaştı. Cehm'e; seninle münazara yapacağız. Eğer sana galip gelirsek bizim dinimize gireceksin. Şayet sen bize galip gelirsen biz senin dinine tabi olacağız. Bunun üzerine Cehm'e dönerek "Sen bir İlahın varlığından bahsediyorsun değil mi?" Cehm "evet" dedi. Sümeniyye: "İlahını gördün mü?" Cehm "hayır." Sümeniyye: "Sözünü/sesini işittin mi?" Cehm "hayır." Sümeniyye: "Kokusunu hissettin mi?" Cehm "hayır." Sümeniyye: "Onu hissettin mi?" Cehm "hayır." Sümeniyye: "Onun İlah olduğunu sana idrak ettiren şey nedir?" Bunun üzerine Cehm şaşkınlık içerisinde kalarak kırk gün boyunca kime ibadet ettiğini bilmez halde kaldı. Sonra O, Hıristiyan zındıklarından bazılarının kullandığı savunma tekniklerinden birini hatırladı Sümeniyye'ye şöyle dedi: "Siz bir ruha sahip olduğunuzu iddia ediyorsunuz, değil mi?" "Evet" dediler. Cehm: "Ruhunu gördün mü?" Onlar: "hayır" dediler. Cehm "Sesini işittin mi?" Onlar: "hayır" dediler. Cehm: "Onu duyu organlarınızla hissettiniz mi?" Onlar: "hayır" dediler. Cehm: Aynı bu şekilde Allah'ın yüzü görülmez, sesi duyulmaz, kokusu hissedilmez, gözlerle görünmez, bir mekânda bulunup da diğer bir mekânda olmaz." dedi.²⁸

Buharî'nin *Halku Ef'âli'l-İbâd* isimli kitabı da bu türden bazı tartışmaları ihtiva etmektedir. Bu iki kaynakta yer alan bilgiler, Cehm b. Safvan ile Sümeniyye arasında geçen bir tartışmadan ibarettir. Bu diyalog, bir yönüyle teolojik bir mahiyete sahip iken diğer yönüyle de epistemolojik bir niteliğe sahiptir.²⁹ Bu diyalog, muhteva açısından Allah inancıyla ilgili olması yönüyle teolojiktir. Aynı zamanda duyulara hitap etmeyen bir hususun bilgi alanına dahil edilmesi açısından da epistemolojiktir.

Bu diyalog incelendiğinde duyularla idrak edilmemesine rağmen Cehm b. Safvân ile tartışan kişinin ruhun varlığına inandığı görülmektedir.³⁰ Cehm'in h. 128 senesinde vefat ettiği göz önünde bulundurduğunda bu tartışmanın erken bir dönemde meydana geldiğini söylemek mümkündür.

Sümeniyye ve görüşlerine dair bilgilerin yer aldığı diğer bir kaynak da İmâm Mâturîdî'nin *Kitâbu't-Tevhîd* adlı eseridir.³¹ Onun aktardığına göre Sümeniyye fırkası Dehriyye'nin³² bir şubesi

²⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *er-Red 'Ala'l-Cehmiyye ve'z-Zenâdikâ*, thk. Sabrî b. Selâme Şahin (B.y.: Dâru's-Sübât, ts), 93; Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman Ebû'l-Hüseyn el-Meletî el-Askalânî, *et-Tenbih ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâi ve'l-Bida'*, thk. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî (Mısır: Mektebetü'l-Ezheriyye, ts.), 99.

²⁸ Ahmet b. Hanbel, *er-Red 'Ala'l-Cehmiyye*, 93-95.

²⁹ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Halku Ef'âli'l-İbâd*, thk. Abdurrahman Umeyra (Riyad: Dâru'l-M'ârif, ts.), 30; İlgili tartışmalar için ayrıca bk. Ebu'l-Kâsım Hibetullah b. el-Hasan b. Mansûr et-Taberî er-Râzî, *Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâ'a*, thk. Ahmed b. S'ad b. Hamdân el-Ğâmidî (Su'ûdiyye: Dâru't-Taybe, 2003), 3/421-423.

³⁰ Ahmed b. Hanbel, *er-Red 'Ala'l-Cehmiyye*, 93.

³¹ Bk. Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 152.

³² Âlemin ezeli olup bir yaratıcısının bulunmadığını savunan materyalist felsefe akımı. Altıntaş, "Dehriyye", 9/107.

olup eşyanın ezeli olduğu konusunda aynı düşünceye sahiptir. Mâturîdî, yer kürenin ağırlığı konusunda Sümeniyye'e ile Nazzâm (öl. 231/845) arasında meydana gelmiş bir diyalogu da aktarmaktadır.³³

Makdisî (öl. 355/966), *el-Bed' ve't-Târîh*'te Sümeniyye fırkasının Hint bölgesinde yaşadığını dile getirmektedir. Onun aktardığına göre Sümeniyye, sevap ve azabın bu dünyada duyular aracılığıyla olacağına inanmaktadır. Tâhir el-Makdisî, *Mesâlik* isiminde bir eserden şu bilgileri okuduğunu iddia etmektedir: Sümeniyye fırkası iki guruptan oluşur. Bir grup, Buda'nın tanrı diğer bir grup ise peygamber olduğunu iddia etmektedir.³⁴ Ayrıca bu eserde Çin'de yaşayan bazı halkların dininin Sümeniyye olduğu ifadeleri de yer almaktadır.³⁵

Nesefî'nin (öl. 508/1115) aktardığına göre Sümeniyye fırkası, haber ile birlikte aklın da bilgi kaynakları arasında yer almadığını varsaymaktadır.³⁶ Fahreddîn er-Râzî (öl. 606/1209) Sümeniyye'den söz ederken onların haber hakkındaki görüşlerini de aktarmaktadır. Râzî'nin ifadesine göre Sümeniyye, mütevâtir haber³⁷ konusunda iki gruba ayrılmaktadır. Bunların bir kısmı söz konusu zaman içerisinde meydana gelen bir olaya dair mütevâtirin kesinlikle bilgi ifade etmeyeceği görüşüne sahip iken diğer bir kısmı ise bunun bilgi ifade edebileceğini savunmaktadır. Birinci görüşü benimseyenlere göre böyle bir haber ancak kuvvetli zann ifade edebilir. İkinci görüşü savunanlara göre geçmişten söz eden mütevâtir hali hazırda içinde bulunulan zamanda hiçbir şekilde kesin bilgi ifade etmemektedir.³⁸

Sümeniyye fırkası hakkında çeşitli bilgiler aktaran Hevârizmî, bunların bilgi kaynakları ve haber konusuna yaklaşımlarına dair herhangi bir malumata yer vermemiştir. Ancak bu fırkanın peygamber inancıyla alakalı aktardığı bilgilere bakıldığında bunların bir taraftan peygambere inandığı, diğer taraftan haberin bilgi değerine inanmadıkları gibi bazı çelişkiler bulunmaktadır.³⁹

Ebû Bekir el-Bâkillânî (öl. 403/1013), haber konusunu işlerken; bunun kesin bilgi ifade edebilmesi için önemli olan kriterlerden birinin tevâtürü oluşturabilecek kalabalık tarafından aktarılmış olması olduğunu dile getirmektedir. Bir diğer kriter de ilgili haberle hüccetin meydana

³³ Bk. Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 152-153.

³⁴ Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-Târîh* (B.y.: Mektebetu's-Sekâfâtî'd-Dîniyye, ts.), 1/187.

³⁵ Makdisî, *el-Bed' ve't-Târîh*, 4/61.

³⁶ Ebu'l-Muîn b. Muhammed en-Nesefî, *Tabsîretu'l-Edille*, thk. Hüseyin Atay (Ankara: DİB Yayınları 1993), 24; Halife Keskin, *İslam Düşüncesinde Bilgi Teorisi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1997), 74.

³⁷ Hüseyin Hansu, *Mütevâtir Haber (Bilgi Değeri ve İslam Düşüncesindeki yeri)* (Van: Bilge Adamlar Yay., 2008).

³⁸ Fahreddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *el-Mahsûl*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Ulvânî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle 1997), 4/228.

³⁹ Havârizmî, *Mefâtihu'l-Ulûm*, 46.

gelmiş olmasıdır. Bu doğrultuda haberle alakalı herhangi bir ihtilafın varlığı önem arz etmez ve haberin bilgi değerine etki etmez. Dolayısıyla Sümeniyye'nin bu konuda Müslümanlara muhalefet etmiş olması haberin bilgi kaynağı olabilmesi önünde herhangi bir engel teşkil etmez.⁴⁰

İslam akaidini akli ve nakli delillerle menfi cereyanlara karşı başarılı bir şekilde savunanların başında Mu'tezile Mezhebi gelmektedir. Kurucusu Vâsıl b. Atâ (ö. 131/ 748) ile birlikte haber ve bilgi değeriyle ilgili çalışmalar yapılmıştır.⁴¹ Sonraki dönemlerde bu bilgiler sistematik hale getirilerek müstakil nazariyye/teori şeklini almıştır.⁴²

Mu'tezile Mezhebi'nin içerisinde haber konusuyla alakalı müstakil bir nazariye ortaya koyan önemli şahsiyetlerinden biri Kâdî Abdülcebâr el-Hemedânî'dir (öl. 415/1025). Bu mezhebin Basrâ ekolüne müntesip olan son dönem temsilcilerinden olan Kâdî, Sümeniyye fırkasının bilgi kaynakları hakkında ayrıntılı bilgiler aktarmakta, aynı zamanda bu görüşlerin eleştirisini de yapmaktadır. Ancak o da Sümeniyye'nin haber konusunda sahip olduğu fikirleri bizzat kaynağından işitmemiş veya almamış olacaktır ki *حكى الناس عن السمنية أنها تقول في الاخبار عن البلدان* "İnsanlar, Sümeniyye'nin ülkeler ile ilgili haberler hakkında şöyle dediklerini naklettiler..."⁴³ ifadesiyle Sümeniyye'nin haber konusuyla alakalı görüşlerini bu şekilde aktarmaya başlamıştır.

Kâdî Abdülcebâr'ın aktardığına göre Sümeniyye'nin haber ve epistemolojisi hakkındaki görüşleri başlıca şunlardır:

Ülkeler/şehirler, krallar, geçmişte meydana gelen olaylar ve diğer konulara dair haberler sahil değildir. Bu türden haberlerin doğruluğu kesin bilgi oluşturmaz. İnsan, sadece duyuları vasıtasıyla tanıklık/müşahede ettiği şeylerin bilgisine ulaşabilir. Sadece işitmeye dayanan haber konusunda, onu duyan kişi haber kaynağının doğru veya yalan söyleyip söylemediğini bilmediğinden aktarılan sözün doğruluğunu bilmesi imkansızdır. Şayet haber bilgi kaynağı veya bilgiyi elde etmede bir vasıta olsaydı, söylendiği ilk andan itibaren bilgi ifade ederdi. Dolayısıyla bilginin meydana gelebilmesi için haberin tekrarına da ihtiyaç olmazdı. Şayet haber, bilgiyi elde etmede bir kaynak ise idrakte olduğu gibi tekrarına gerek duyulmaksızın kesin bilgi ifade etmesi gerekirdi.⁴⁴

⁴⁰ Kâdî Ebû Bekir el-Bâkillânî, *el-İntişâr li'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Usâm el-Kudât (Beyrût: Dâru'l-Feth, 2001), 97-98.

⁴¹ Askerî, *el-Evâil*, 2/119.

⁴² Bk. Eraslan, Kâdî Abdülcebâr'da Haber Nazariyesi, 41. İslam düşüncesinde Mu'tezile'nin yeri için ayrıca bk. Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis* (Ankara: OTTO Yay., 2012), 95 vd.

⁴³ Kâdî 'Abdülcebâr b. Ahmed el-Hemedânî, *el-Muğnî*, thk. Hıdır Muhammed Nebhâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 15/336.

⁴⁴ Kâdî, *Muğnî*, 15/336.

Kâdî Abdülcebbâr, Sümeniyye'nin sahip olduğu görüşleri aktarmakla yetinmeyerek; bunların uzantıları olabilecek konuyla alakalı akla gelebilecek pek çok farazi düşüncüyü de ele alarak tenkit etmiştir. Kâdî, bunları ifade ederken “onlar şöyle diyebilir” “و يجوز أن يقولوا” ifadeleriyle sözlerine başlamıştır. Sümeniyye'nin konuyla alakalı eleştiri noktaları şunlardır:

-Haber bilgi kaynağı olabiliyorsa haber veren kişinin sadece zarûrî bir yolla elde ettiği değil, aynı zamanda nazârî bir şekilde ulaştığı haberiyle de kesin bilginin/ilmin meydana gelmesi gerekirdi.

-İdrakte hata meydana gelmediği gibi işitilen haberde de herhangi bir hata/yanlışlık meydana gelmemelidir.

-Haberin duyulmasıyla birlikte ilk etapta kişinin zihninde bir zann meydana geliyor daha sonrasında bu zann güçlenerek ilim/kesin bilgiyi oluşturuyorsa; burada zann ilme dönüşebilmektedir.⁴⁵

Bu itirazları yersiz gören Kâdî'ye göre muhbirlerin ülke ve krallar hakkında aktardıkları haberlerle kişinin zihninde meydana gelen itikat, idrak edilen şeylerin zihinde bıraktığı inanç aynı düzeydedir.⁴⁶ Kâdî, bu durumu kabul etmeyenleri gözle idrak edilebilen bir şey hakkında onun tat alma veya kokuyu hisseden organlarla idrak edilmemesinden dolayı inkâr eden kişinin durumuna benzetmiştir.

Kâdî'nin Şi'i öğrencisi Şerîf el-Murtađâ (öl. 436/1044) da Sümeniyye fırkasının görüşlerine değinmiştir. Buna göre bilginin yegâne kaynağı duylardır. Haber idrake dayanmadığından bilgi kaynağı olamaz.⁴⁷ Mütevâtir dahil haberler ilim/kesin bilgi değil sadece zann ifade edebilir.⁴⁸ Ebû Ya'lâ el-Hanbelî (öl. 458/1066)'nin de aktardığına göre Sümeniyye'ye göre sadece duyu organları bilgi aracı olabilmektedir.⁴⁹

Sümeniyye fırkasını felsefî bir akım olarak görmeyen Abdulkahir el-Bağdâdî (öl. 429/1037), tenasuh inancına sahip gurupları sınıflandırırken Sümenniyye ve Felâsife şeklinde bir ayırımı yer vermiştir. Bağdâdî, Sümeniyye fırkasıyla alakalı şunları aktarmaktadır: "Tenâsuh inancına sahip olan Sümeniyye fırkası, alemin ezeli olduğuna inanmaktadır. Onlara göre nazar ve istidlâl bilgi

⁴⁵ Kâdî, *Muğnî*, 15/337.

⁴⁶ Kâdî, *Muğnî*, 15/337. Kâdî 'Abdülcebbâr'ın mütevâtir hakkındaki görüşleri için bk. Eraslan, "Kâdî 'Abdülcebbâr'da Mütevâtir Teorisi", 437-473.

⁴⁷ Şerîf el-Murtađâ el-Müsevî, *ez-Zerî'a ilâ Usûli's-Şerî'a*, thk. İmâm Sâdık müessesesinde bulunan bir ilmi komisyon (İrân: Müessesetü'l-İmâm es-Sâdık, 2008), 344, 345.

⁴⁸ Şerîf el-Murtađâ, *ez-Zehîra*, 466.

⁴⁹ Ebû Ya'lâ Muḥammed b. Halef b. el-Ferrâ, *el-Mutemed fi Usuli'd-Dîn*, thk. Vedit' Zeydân Hadâd (Beyrût: Dâru'l-Meşrik, 1986), 19.

kaynağı değildir. Duyu organları dışında bilgiye kaynaklık edebilecek herhangi bir araç yoktur. Bunların çoğunluğu ahiret inancını, ölümden sonraki hayatı ve tekrar dirilmeyi inkâr etmektedir. Sümeniyye'nin diğer bir kısmı da tenasuha, yani insan ruhunun diğer canlılara geçtiğine inanmaktadır. Tenasuha inananlardan bir kısmı insan ruhunun hayvana, hayvan ruhunun da insana geçtiğini düşünmektedir.⁵⁰ Bu düşünceleri değerlendiren Bağdâdî, Sümeniyye fırkasının bir taraftan duyu organları dışında herhangi bir bilgi kaynağını kabul etmeyip diğer taraftan tenâsuha inanmalarını bir çelişki olarak görmektedir.⁵¹

Mütevâtir haberin ilim/kesin bilgi ifade ettiğini söyleyen Kâdî Ebû Ya'lâ, bütün âlimlerin bu konuda ittifak ettiklerini dile getirmiştir. Akabinde Sümeniyye'nin Müslüman âlimlere muhalefet ederek haberi bilgi kaynağı olarak kabul etmediğini, onlara göre bilginin sadece duyu organları vasıtası ile elde edilebileceğini aktarmaktadır.⁵²

İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî (öl. 478/1085), kaleme aldığı *Kitâbu't-Telhîs* adlı eserde "er-Red alâ Sümeniyye" (Sümeniyye'ye Reddiye) başlığına yer vermiştir. Burada Sümeniyye'nin haberi bilgi kaynağı olarak kabul etmediği yani haberin kesin bilgi/ilim ifade etmediğini; müstefiz, mütevâtir ve âhâd haberler arasında bilgi değeri açısından bir farklılığın olmadığı yönündeki görüşlerine yer vermiştir. Cüveynî çeşitli örnekler aktararak bu düşünceleri çürütmeye çalışmıştır. Ona göre Mekke, Bağdat ve görmediğimiz şehirlerin bilgisini, gidip görenlerin mütevâtir derecesinde aktardıkları haberleri sayesinde zorunlu olarak bilmekteyiz. Duyuların bilgisi inkâr edilemediği gibi akıl sahibi kimse de bu bilgi hakkında şüphe etmez. Örneğin; kişi, mütevâtir derecesinde annesi olduğu söylenen bir kimse hakkındaki bilgiye, tanıklık etmemiş olsa da bunda şüphe etmez. Bu bilgi herhangi bir delile dayanmaksızın zorunlu olarak meydana gelir. Cüveynî, duyuların ifade ettiği zorunlu bilgiyi kimse inkâr etmezken mütevâtir haberle elde edilen bilgiyi inkâr edenlerin olabileceği yönündeki eleştiriye Sofistleri örnek vererek Sümeniyye'yi eleştirmiştir. Nitekim Sofistlere göre aynı zamanda duyular da bilgi kaynağı olarak kabul edilmez. Çünkü Sofistlere göre duyularla elde edilen şeyin bir gerçekliğinden söz edilemez. Dolayısıyla kişinin bir şeyi gördüğünü iddia etmesi, uykudaki kişinin rüya görmesi gibidir.⁵³

İmam Gazzâlî (öl. 505/1111) de Sümeniyye fırkasının mütevâtir haberin bilgi değerini inkâr ettiğini aktardıktan sonra müşahede edilmeyen hususlara dair bilginin ancak mütevâtir sayesinde

⁵⁰ Bağdâdî, *el-Ferğ Beyne'l-Fırağ*, 312, 346.

⁵¹ Bağdâdî, *el-Ferğ Beyne'l-Fırağ*, 253, 311.

⁵² Kâdî Ebû Ya'lâ, *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Ahmed b. Ali b. Seyr el-Mubârekî (B. y.: Y.y., 1990), 841.

⁵³ Abdumelik b. Abdillâh b. Muhammed el-Cüveynî, *Kitâbu't-Talhîs*, thk. Abdullah Colum en-Nebâlî, Beşîr Ahmed el-Umerî (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, ts.), 1/281-283.

elde edebileceğini ve bu vesileyle kişi annesi ile diğer kadınları ayırt edebileceğini ifade etmiştir.⁵⁴ Gazzâlî, ayrıca Sümeniyye'nin idrak edilmemesinden dolayı kudret, ilim ve iradeyi inkâr ettiğini de haber vermektedir.⁵⁵

Râzî (öl. 606/1209), Sümeniyye fırkasının mütevâtir habere yönelik yaklaşımını ele alırken diğer âlimlerin bilgilerine ilave bazı malumatlar da aktarmaktadır. Buna göre mütevâtir haber konusunda Sümeniyye'nin tamamı aynı görüşte değildir. Bunlardan bir kısmına göre her ne kadar içinde bulunulan zamanla alakalı hususlarda mütevâtir derecesinde aktarılan haberler kesin bilgi ifade etmezse de kuvvetli zann ifade etmektedir. Diğer bir kısmına göre ise içinde bulunulan zamana dair mütevâtirler ilim/kesin bilgi ifade ederken; geçmişe dair bir durum hakkında aktarılan haberler ilim/kesin bilgi ifade etmez.

Fahreddîn er-Razî, görmediğimiz halde pek çok ülkenin varlığından haberdar olduğumuzu ve bundan şüphe etmediğimizi ifade etmektedir. Râzî, bu tür haberlerle aktarılan bilgiyi inkâr etmeyi, duyulara dayanan bir şeyin bilgisini inkâr etmekle eş değer tutmuştur.⁵⁶ Dolayısıyla haber vasıtasıyla elde edilen bilginin geçersiz olduğunu savunmayı ve haberin bilgi kaynağı olarak kabul edilmemesini makul görmemektedir. İbn Ebi'l-İz el-Hanefî (öl. 792/1390), Sümeniyye'yi Hint felsefecilerinden müşrik bir gurup olarak takdim etmiştir. Bunlar, duyular dışında elde edilen her türlü bilgiyi inkâr etmektedirler.⁵⁷

Yahyâ el-Murtađâ (öl. 840/1437), Sümeniyye'nin haberle alakalı görüşlerini şu ifadelerle özetlemektedir: Mütevâtir haber, kesin bilgi/ilim ifade etmez.⁵⁸ Haberlerin birbirini takviye etmesi doğru değildir. Nitekim yiyecekler tek bir cins oldukları gibi haberler de tek bir cinstir. İlim ifade edip etmemesi konusunda bunların birbirinden farklı olması doğru değildir. Cümle/çoğunluk birlerden oluşmaktadır. “Bir” ilim/kesin bilgi ifade etmediği gibi cümle de ilim/kesin bilgi ifade etmez. Bilgi değeri açısından yani ilim ifade edip etmemesi açısından bunların farklı algılanması doğru değildir. Müşahedeye dayalı bilgi, haber kaynaklı bilgiden daha kuvvetlidir.⁵⁹

⁵⁴ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Menhûl*, thk. Muhammed Hüseyin (Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1998), 323.

⁵⁵ Gazzâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 4/252.

⁵⁶ Râzî, *Maḥsûl*, 4/228.

⁵⁷ Muhammed b. Alâuddîn Alî b. Muhammed İbn Ebi'l-İz el-Hanefî, *Şerhu'l-'Aḳîdeti't-Tahaviyye*, thk. Ahmed Şâkir (B.y.: Vizâretu Şuûni'l-İslamiyye, 1997), 540; Ayrıca bk. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm b. Abdllah b. Ebi'l-Kâsım b. Muhammed ibn Teymiyye el-Harrânî, *et-Tis'îniyye*, thk. Muhammed b. İbrâhîm (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârifî li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1999), 1/ 235-247, 251.

⁵⁸ Ahmed b. Yahyâ el-Murtađâ, *Kitâbu Minhâci'l-Vusûl ilâ Meânî Mi'yâri'l-Uḳûl fi 'İlmi'l-Usûl* (Benhâ /Mısır: Muessesetü'l-İhlâs li't-Tibâati ve'n-Neşr, 2005), 374.

⁵⁹ Murtađâ, *Kitâbu Minhâci'l-Vusûl*, 375-376.

Murtađâ'ya göre de şehirler/ülkeler, milletler, geçmiş peygamberler ve halifeler, haber vasıtasıyla bilinmektedir. Ona göre bu bile Sümeniyye'nin iddialarını çürütmektedir. Topluluk haberinin bilgi ifade ettiğini görmekteyiz. Haberin kendisi ilmin meydana gelmesini zorunlu kılmaya da Allah cc. âdetullah (sünnetullah) gereği ilim ifade etmesini sağlamaktadır. Murtađâ'ya göre birbiriyle çelişik iki haberin mütevâtir derecesinde nakli doğru değildir. Böyle bir durumun ortaya çıkması halinde haberlere itimat edilmez.⁶⁰

Murtađâ, Sümeniyye'nin mütevâtir habere karşı itirazlarından biri olan "Haberin bilgi ifade etmesi, Yahudi ve Hristiyanların Hz. Musâ'nın "benden sonra peygamber yoktur" sözünü tasdik edilmesini gerektirir. Çünkü onlar kalabalık bir guruptur." eleştirisini şöyle cevaplamaktadır: Bu konudaki tevatürü kabul etmeyiz. Zira onların tamamının bu haberi tasdik etmediğini, onların din adamlarından Abdullah b. Selâm, Ka'bu'l-Ahbâr ve başkalarının Müslüman olmalarından bilmekteyiz. Eğer bu konuda mütevâtir bir haber olmuş olsaydı bu kişiler Müslüman olmazdı.⁶¹

Sümeniyye'nin "Şayet mütevâtir haber zarûrî bilgi ifade etmiş olsaydı, bu konuda bizim de sizin gibi olmamız gerekirdi. Yani bu hususta bizde de bilginin meydana gelmiş olması gerekirdi." itirazı, Murtađâ tarafında şu şekilde karşılık bulmuştur: "Şüphesiz siz Mekke ve Medine şehirlerinin varlığını kabul ediyorsunuz. Aynı şekilde Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderildiğini bilmektesiniz. Bunu da ancak mütevâtir sayesinde biliyorsunuz. Buna rağmen kalkıp mütevâtiri inkâr etmeniz inatçılıktan başka bir şey değildir. Hem âlimlerinizin sayısı da azdır. Böyle az gurupların zarûrî bilgiyi inkâr etme konusunda yalan üzere birleşmeleri mümkündür."⁶² Sümeniyye, elçi olarak gönderilen kişinin kendisini gönderenin ilmüne vakıf olamayacağından peygamberlik müessesesini de reddetmektedir. Elçi ile kendisini gönderen arasındaki haberleşme ancak haber aracılığıyla olabilmektedir. Her ne kadar en kuvvetli haber çeşidi mütevâtir olsa da onlara göre kesin bilgi ifade etmemektedir.⁶³

Görüldüğü gibi Sümeniyye fırkası hicri ikinci asrın başları itibariyle Müslüman âlimlerle bilgi, kaynağı ve değeri konularında polemiklere girmişlerdir. Görüşlerini aktardığımız Ehl-i Sünnet, Mu'tezile, Şi'â ve Zeydiyye mezheplerine müntesip âlimlerin neredeyse tamamı tarafından tenkide uğrayan Sümeniyye'nin haber ve bilgi değeri konusundaki iddiaları aynı doğrultudadır. Müslüman âlimlerin bu fırkanın görüşlerini tenkit etme enstrümanları da birbirine benzerlik arz etmektedir.

⁶⁰ Murtađâ, *Kitâbu Minhâc'l-Vusûl*, 375.

⁶¹ Murtađâ, *Kitâbu Minhâc'l-Vusûl*, 375.

⁶² Murtađâ, *Kitâbu Minhâc'l-Vusûl*, 376.

⁶³ Şemsuddîn Ebu'l-Avn Muhammed b. Ahmed b. Salim es-Sefârîni, *Levâmihu'l-Envâri'l-Behiyye ve Sevâtihi'l-Esrâr* (Dimeşk: Müessesetü'l-Hâfikîn, 1982), 2/256.

Mütevâtirin kesin bilgi ifade etmesi hususunda çoğunluğu aynı görüşe sahip olmuştur. Gayr-i İslami oluşumlara karşı İslam'ın şer'î delillerini Hz. Peygamber'in risaletini, mucizelerini ispatlama ve savunma konusunda aynı metodu kullandıklarını görmekteyiz.

SONUÇ

İslam kaynaklarında sözü geçen Sümeniyye fırkasının görüşleri etrafındaki tartışmalar hicri birinci asrın sonlarıyla ikinci asrın başları itibariyle literatürdeki yerini almıştır. Sümeniyye, Semeniyye, Şemeniyye veya Şumeniyye şeklinde telaffuz edilebilen bu kavram, homojen bir gurubu temsil etmemektedir. Farklı etnik kimliğe ve coğrafi bölgeye sahip insanlar için kullanılan bu kavram, Çin'den Maverâünnehir bölgesine kadar olan bölgede yaşayan bazı guruplar için kullanılmaktadır. Bu da kimliklerini tespit etme noktasında pek çok zorluğu beraberinde getirmiştir.

Müslüman düşünürler ile Sümeniyye arasındaki tartışmalar, hicri ikinci yüzyılda teolojik bir mahiyete sahip iken sonraki asırlarda özellikle bilgi nazariyelerinin sistematik bir hal almasıyla birlikte epistemolojik bir nitelik arz etmiştir. Hicri üçüncü asırdan sonra haber konusunu işleyen pek çok usûl ve kelâm alimi, muhalif düşünen Sümeniyye fırkasını muhatap almış ve görüşlerini eleştirmiştir. İslam'ın temel bilgi kaynağı olan Kur'ân, Sünnet ve İcma'ın haber niteliğine sahip oldukları göz önünde bulundurulduğunda bunlara epistemik bir değer kazandırmanın ne denli önemli olduğu fark edilecektir. Zira Müslüman olmayan kişi veya kişilere bunların bilgi değerini ispatlayabilecek yegâne kaynak, haber ve bu doğrultuda geliştirilen nazariyelerdir.

Sümeniyye fırkası, bilgi kaynağı olarak sadece duyuları kabul etmekte ve haberin bilgi değerini inkâr etmektedir. Sümeniyye fırkasının habere ve bilgi değerine yönelik aktarılan bilgiler, yukarıda ismi geçen bütün eserlerde birbiriyle paralellik arz etmektedir. Bu fırkanın haberi bilgi kaynağı olarak kabul etmemesi ve bilgi değerinden yoksun sayması, Müslüman âlimler tarafından tenkit edilmiştir. Dolayısıyla İslam âlimlerinin başta mütevâtir olmak üzere habere epistemolojik değeri kazandırmaya yönelik teoriler geliştirmesinde bu fırkanın büyük bir etkisi olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî. *er-Red 'Ala'l-Cehmiyye ve'z-Zenâdikâ*. thk. Sabrî b. Selâme Şahin. B.y.: Dâru's-Sübât, ts.
- Altıntaş, Hayrani. "Dehriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/107-109. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Apaydın, Yunus. "Mütevâtir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/208-211. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Arslan, Hammet. "Maturidi'nin Eleştirdiği "Sümeniyye" Budizm midir?". *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*. 2/527-537. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2017.
- Askalânî, Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahman Ebû'l-Hüseyin el-Meletî. *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâi ve'l-Bida'*. thk. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî. Mısır: Mektebetü'l-Ezheriyye, ts.
- Askerî, Ebu Hilâl. *el-Evâil, Dâru'l-Ulûm*. thk. Velîd Kassâb, Muhammed el-Mısırî. Riyâd: Y.y., 1981.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-İsferâyînî. *el Farq Beyne'l-Firaq*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1995.
- Bâkîllânî, Muhammed b. et-Ṭayyib Muhammed b. Ca'fer b. el-Kâsım el-Kâdî Ebû Bekir el-Mâlikî. *el-İntisâr li'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Usâm el-Kudât. Beyrût: Dâru'l-Feth, 2001.
- Bebek, Adil. "Kelâm Literatürü Işığında Mucize ve Hz. Muhammed'e Nisbet Edilen Hissi Mücizelerin Değerlendirilmesi". *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi* 18 (2000), 121-148.
- Bezdevî, Ebu'l-Yüsr Muhammed. *Usûlü'd-Dîn*. thk. Hans Piter Lens. Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2003.
- Bîrûnî, Ebu Reyhân Muhammed b. Ahmed. *Fî Tahkîki Mâ lil-Hind*. Haydarabad: Y.y. 1958.
- Câhız, 'Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kenânî el-Leysî. *Resâilu'l-Câhız*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hânicî, 1964.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh (Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye)*. Kâhire: Daru'l-Hadîs, 2009.
- Cüveynî, Abdulmelik b. Abdillâh b. Yûsuf b. Muhammed. *Kitâbu't-Talhîs fî Usûli'l-Fıkh*. thk. Abdullâh Colum en-Nebâlî, Beşîr Ahmed el-Umerî. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, ts.
- Ebû Ya'lâ, Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Halef b. el-Ferrâ el-Halîlî el-Bağdâdî. *el-M'utemed fî Usûli'd-Dîn*. thk. Vedit' Zeydân Hadâd. Beyrût: Dâru'l-Meşrik, 1986.
- Ebû Ya'lâ, Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Halef İbn el-Ferrâ. *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*. thk. Ahmed b. Alî b. Seyr el-Mubârekî. B. y.: y.y., 1990.
- Ebu'l-Avn, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Salim. *Levâmihu'l-Envâri'l-Behiyye ve Sevâtihi'l-Esrâr*. Dimeşk: Müessesetü'l-Hâfikîn, 1982.
- Ebu'l-İz, Muhammed b. Alâuddîn Alî b. Muhammed İbn el-Henefî. *Şerhu'l-Akâdeti't-Tahaviyye*. thk. Ahmed Şâkir. B.y.: Vizâretu Şuûni'l-İslamiyye, 1997.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm b. el-Muğîra. *Halku Ef'âli'l-İbâd*. thk. Abdurrahman Umeyra. Riyad: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Eliade, Mircea. *Şamanizm*. çev. İsmet Birkan. Ankara: İmge Kitabevi, 1999.
- Eraslan, Abdulvasıf. "Kâdî Abdülcebbâr'da Mütevâtir Teorisi". *Kader* 17/2 (Aralık 2019), 437-473.
- Erdem, Hüsameddin. *İlkçağ Felsefe Tarihi*. Konya: Hü-Er Yayınları, 2000.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî. *el-Menhûl min Tâ'likâti'l-Usûl*. thk. Muhammed Hüseyin. Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1998.

- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Güç, Ahmet. "Sümeniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/132-133. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Güngör, Harun. *Türk Din Etnolojisi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2012.
- Hansu, Hüseyin. *Mütevâtir Haber (Bilgi Değeri ve İslam Düşüncesindeki yeri)*. Van: Bilge Adamlar Yay., 2008.
- Hansu, Hüseyin. *Mutezile ve Hadis*. Ankara: OTTO Yay., 2012.
- Ĥavârizmî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Kâtib. *Mefâtifu'l-Ulûm*. Beyrût: Dâru'l-Menâhil, 2008.
- Hemedânî, Kâdî 'Abdülcebbâr b. Ahmed. *el-Muğni fî Ebvâbi't-Tevhîdi ve'l-Adl*. thk. Hıdır Muhammed Nebhâ. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- İbn Batta, Ebû Abdillâh b. Muhammed b. Muhammed b. Hamedân el-Ukberî el-Ukberî. *el-İbânetu'l-Kübra*. thk. Ridâ Mu'tî, Osmân el-Esyûb, Yûsuf Vâbil, Velîd b. Seyuf'n-Nasr. Riyâd: Dâru'r-Râye, ts.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm b. Abdllah b. Ebi'l-Kâsım b. Muhammed el-Harrânî. *et-Tis'iniyye*, thk. Muhammed b. İbrâhîm. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârifî li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1999.
- İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Muhammed el-Verrâk el-Bağdâdî. *el-Fihrist*. thk. İbrâhîm Ramazan. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1997.
- İsferâyînî, Tâhir b. Muhammed. *et-Tabsîra fî'd-Dîn ve Temyîzu'l-Firketi'n-Naciyye ani'l-Firaki'l-Hâlikîn*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Lübnân: Alemlü'l-Kütüb, 1983.
- Kaya, Mahmut. "Kindî: İslâm Dünyasının Felsefeyle Tanışması". *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*. ed. M. Cüneyt Kaya. 91-118. İstanbul: İSAM Yayınları, 2017.
- Keskin, Halife. *İslam Düşüncesinde Bilgi Teorisi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1997.
- Koloğlu, Orhan Şener. "Kelam ve Mezhepler Tarihi Literatüründe Berahime". *Uhudağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2004), 159-193.
- Makdisî, Mutahhîr b. Tâhir. *el-Bed' ve't-Târîh*. B.y.: Mektebetu's-Sekâfâti'd-Dîniyye, ts.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd. *Kitâbu't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2001.
- Murtađâ, Ahmed b. Yahyâ. *Kitâbu Minhâci'l-Vusûl ilâ Meânî Mi'yâri'l-Ukûl fî İlmi'l-Usûl*. Benhâ: Muessesetü'l-İhlâs li't-Tibâati ve'n-Neşr, 2005.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Tabsîretu'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*. thk. Hüseyin Atay. Ankara: DİB Yayınları, 1993.
- Rayman, Hayrettin. *Eski Türklerde Üç Din*. Ankara: Karınca Yayınları, 2016.
- Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin. *el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l-Fıkh*. thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Ulvânî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle 1997.
- Şâfi'î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. thk. Hâlid es-Seb' el-Alemî, Züheyr Şefîk el-Kübbî. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2008.
- Şener, Cemal. *Şamanizm*. İstanbul: Etik Yayınları, 2001.

- Şerîf el-Murtađâ, Alî b. el-Hüseyin Mûsâ el-Mûsevî. *ez-Zerî'a ilâ Usûli 'ş-Şerî'a*. thk. Komisyon. İrân: Müessesetü'l-İmâm es-Sâdik, 2008.
- Taberî, Ebu'l-Kâsım Hibetullah b. el-Hasan b. Mansûr er-Râzî. *Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâ'a*. thk. Ahmed b. S'ad b. Hamdân el-Ğâmidî. Su'ûdiyye: Dâru't-Taybe, 2003.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Haber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/345-349. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Yıgın, Adem. *Klasik Fıkıh Usûlünde Bilgi Anlayışı*., Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Yörükân, Yusuf Ziya. "İslam Menabiinde Şamanlık", *Dârulfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 5/21 İstanbul: Bürhanettin Matbaası, 1931.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009.